

nek alapítói Londonból kaptak pátenst. Az alapítók a szabadságot és a függetlenséget tekintették legfontosabb célkitűzésüknek. A világpolgári színezetű szabadkőműves-páholyok nagy részétől a pest-budai „Nagylelkűség” páholyt éppen nemzeti irányzata különböztette meg, továbbá az a körülmény, amire a jelentés írója is utalt, hogy a külföldi szabadkőművesektől teljesen függetlenek voltak.¹³ Bizonyára ezek a tényezők indokolták, hogy a kormányzat figyelme annyira kiterjedt e páholyra és hogy a Pergen grófnak küldött jelentés oly nagy szerepet tulajdonított neki.

A magyar nemesség szabadságeszméinek harmadik forrását e beadvány az akadémiákon folyó hazafias történelemtanításban véli felismerni. Bár a feljegyzés írója csak keveset tud erről, tényként summázza, hogy e stúdiomok a régi nemesi előjogokra és privilégiumokra mint alapvető törvényekre hivatkoznak. Szerinte elő kellene írni, hogy az akadémiákon magyar történelem helyett a világtörténelmet tanítsák.

A gróf Pergenhez készített jelentés ismeretlen szerzője végül azt állítja, hogy a magyar nemesség szabadságtörékvéseinek kibontakozásában vétkesek a püspökök és a klérus is.

A fentiekben ismertetett rendőri jelentés a „műfaj” korabeli nagyszámú képviselőjétől főleg abban különbözik, hogy nem bizonyos jelenségekre, hanem azok vélhető okaira kívánt rámutatni. Ezek között voltak nagyon reálisnak látszó (pl. a pest-budai „Draskovich páholy” szerepéről írottak) és akadt meglepő, eddigi ismereteinkhez képest merőben új tényező is. (Az 1. pontban vázolt: Cromwell műveinek állítólagos hatása.) A további kutatásnak kell majd kiderítenie, hogy a hivatkozás a denunciánsnak valamilyen eltűzött félelméből magyarázható csak, vagy pedig olyan jelenségre mutatott rá, aminek megvoltak a reális alapjai is.

KÓKAY GYÖRGY

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság 1798-as levelesládájából. II. Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság enciklopédikus elkötelezettsége visszatükröződik levelezésében is: kezdetől fogva tudatosan törekedtek arra, hogy – a társaság röpiratainak szellemében – minél több tudományterület képviselve legyen a társaság látjainak és pártolóinak sorában. A nyelvi kérdések mellett fontos szerepet kaptak a természettudományok: például kezdetől fogva az orvostudomány több képviselője vesz részt a társaság munkájában. Az sem teljesen egyedi eset, hogy a társaság fennállása alatt egy-egy tag, munkatárs, vagy közreműködő jelentős pályamódosítást hajt végre. Soós Márton pesti egyetemi orvostanhallgató 1790–1793 közötti levelei elsősorban irodalmi, színeszi érdeklődést árulnak el; amikor néhány évi szünet után, éppen 1798-ban újra találkozunk nevével a levelezők között, komoly szaktekintélynek örvend, s az egykori ifjú álmokat cserben hagyva, orvostudományi kérdéseket boncolgat nagy elhivatottsággal. Ekkoriban az Erdélyben előforduló állapotbetegségek, járványok elismert kutatója volt dési állomáshelyén (9. sz. levél). Mihálycz Tamás komáromi orvos is az orvosok számát szaporítja, jöllehet e későbbi, 1798-as levele azt tanúsítja, hogy a városi közéletben is jelentős helyet vívott ki magának: a város egyik „belső tanácsosa” (1. sz. levél).

Változatlanul nagy a készülő kéziratokról, a majdani könyvekről tudósító levelek száma, s az év második felében sem csökken a történelmi vonatkozású, olykor forrásértékű levelek száma sem.

A társaság munkája Erdélyben élénk visszhangra talált a szász értelmiségiek körében is. Azok érdemelnék különös figyelmet, akik Erdély történelmi forrásainak a minél gyorsabb és pontosabb feltárását szorgalmazzák, s maguk is hozzájárulnak e szakterület fejlesztéséhez. Közöttük többen vannak, akik anyanyelvi szinten ismerik a magyar nyelvet, mások kevésbé vagy egyáltalán nem, ők közvetítőként a latint használják, vagy a saját nyelvüket, a németet. A társaság leveles gyűjteményében nagyszámú nem magyarul (főleg németül, latinul) írt levél maradt fenn, ezek csaknem teljesen kiadatlanok még. Az itt közölt levelekből háromnak az írója erdélyi szász: Binder János (Nagyszébenből, 5. sz. levél), Heydendorff Mihály (3. sz. levél) és Krausz András (6. sz. levél). Medgyesről leveleznek a társasággal

A három szerző közül tartósabb és szorosabb kapcsolatot a társasággal Heydendorff Mihály alakított ki, aki ifjúként a marosvásárhelyi református kollégiumban tanult, s akinek két évvel korábban, 1796-ban egy kisebb dolgozata megjelent a társaság kiadványában (A Magyar Nyelvmívelő Társaság Munkái).

Tulajdonképpen a társaság teljes, valódi működési koordináta-rendszere csak akkor lesz pontossággal bemérhető, ha majd kötetekben együtt lesz a társaság teljes levelezési anyaga, vagy legalábbis a hallatlá-

¹³ MÁLYUSZ Elemér: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. Bp. 1926. 9–10.; H. BALÁZS Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus*. Bp. 1967. 20.

mul gazdag levelezésnek az a része, ami ma még különböző forráshelyeken fellelhető. E majdani gyűjtemény a sokszínűségével, a maga témagazdagságával és sokirányú tájékoztatói készségével meggyőzhet bárkit arról, hogy az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság időnkénti kudarcai ellenére is sikerrel készítette és egyengette az utat a későbbi Magyar Tudományos Akadémia előtt.

1.

Mihálcz Tamás¹ levele Aranka Györgyhöz

Nagy érdemű Nemes Haza Fiak, Kedves Barátim!

A Nemes Társaságnak barátságosan nyomtatott és hozzám küldeni méltóztatott első Levelére fellobbant indulatom csak nem egészen hanyatlani látom vala, melyet ugyan azon Társaságnak Gyűléséből M[aros]Vásárhelyről, most folyó Esztendő Sz[ent] György havának 18kán másodsor utasított nagy betűsülendő írása, ugyanannyira fel élesztett, hogy első Levelemnek értelme szerént életem fogytaig azon tsekély áldozatott fogom tellyesíteni, melyet meg is tselekedtem Nagy érdemű Varga Márton² Professor Ur által Pestig, kinek hirtelen Pestre szükségképpen utja érkezvén fáradozásom után amit lehetett által adtam, vegye kedvesen a Nemes Társaság addig is, míg több gyümölsökkel hiv szolgálattýára lehetek a Társaságnak.

Fognak még találkozni, kik is bizonyossan el fognak érkezeni, számokat pedig ezeknek nem tudhatom, kik is én vagy Professor Varga Ur által értésire fognak adattatni a Társaságnak mert már is kettő meg rágta a szíjjat, ilyen a Magyar (quando Sacer ignis cito extinguitur) valamint a solo agár, a mely ha hevenyiben a nyukat el nem foghattya, vissza tér az Urához s abban hagyja a nyulat. Én pedig Hazafiu szeretettel ölelem és tsokolom az egész Nemes Társaságot, és vogyok

A Nemes Társaságnak

igaz tekeletes szívű kissebbik
szikrája

Mihálcz Tamás

9. Julii 798.

Szabad Királyi Komár[om]: Várossának egyik belső
Tanátsossa

P. S. Csak azt sajnálom hogy a rév parttol nem meszsze vagyok, de addig is mig oda érhettem, fogadásomat bé tellyesitem.

2.

Mogér Károly levele Aranka Györgyhöz

Kolozsvár 4. aug. 798.

Tekintetes Tudos Ur!

Vettem Fő T[iszteletes?] Püspök Lázár Ur által küldött Lörintz Pál Urnak bányászi-beszélgetés névű munkáját a potolékokkal egyetemben, azon is leszek, hogy első elől-adandó alkalmatossággal Pesten v[agy] Bétsben létemben ezen szép munka ki nyomtatatassék. Egyszersmint-is botsánatot kérek illendőség fölött később feleletemnek, a melynek egy oka vala az a baj, a mely már közel hat hétig éri szemeimet. Azon-kivül, hogy különös örömmel vettem. T[ekintetes] Aranka Urnak levelezés-béli esmeretségét kívánva várom azon napot, amelyben szerentsém lehet személyes esmeretségéhez-is; a ki is uri affectiojában ajánlván magamat maradok minden tisztelettel s barátsággal kész szolgálja

Mogér Károly
Chemia Prof.

¹ Mihálcz Tamás révkomáromi sebészorvos. Egy korábbi Arankához írt levele az OSZK-ban (Fol. Hung. 1244.): 1795. febr. 29.

² Varga Márton (+ 1818) tanár, bölcséleti doktor, az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság tagja.

A borítékon Aranka írása:

Kolosvár Mogér Károly 4. Aug. 798.

vettem 11. Aug.

Csak emlékezetre szolgál.

Címzés:

Claudiopoli

Illustrissimo Domino Georgio Aranka de Zágón Tabulae Regiae per Magnum Transsylvanniae principatum, parusque Eiden reincorporatus Judicae Actuali Adsectoriae Domino mihi distincta veneracione Colendissimo

M[ajos]Vásárhely.

3.

Heydendorff Mihály³ levele Aranka Györgyhöz

Méltóságos Ur.

Különös jo Uram Barátom!

Hogj a Méltóságos Ur az üdvezült Testvérem Biográfiáját kedvessen vette, azon igen örvendek. Küldöttem Tiszteletes Tiltsek Uramnak is, hogj, ha tetzik, tétesékbe a' Qvartally Schrifftba. Reménylem nintsen semmi benne, a mi a Világ eleibe nem mehetne, és valakinek megsértődésire lenne.

Szegény Ballmann,⁴ a ki mind a két fülivel olyan süköd,[?] hogy tellyességgel semmittsem hal, 's mind tudós jó Szivü ember szánakozást érdemel, kivált képpen majd tsak nem koldus szegénységiben, egj igen szép Patrios Historiát irt, Censurára akarja adni, hogj kinyomtassék, ha Fundust találattnék réá. Én ezt az Szegény de jo embert ajánlom a Méltóságos Urnak, embert szerető indulatomból, ha valahonnét valamely közönséges kintsetskéből rajta lehetne segittetni. Mert majd tsak meg nem éhezik 's koplal. Éder⁵ Urnakis a végre ajánlottam. Itten nintsen mod segítségire. Én szegény hazomból, a mit tsak lehet, örömet tselekszem. Lehetne sokat, a haza szolgálatára 's a Tudományoknak szaporítására belőle tsinálni. Ó eget dolgozhatik: mert nints semmi, a mi a munkáktól elvonya. Levelit ide zárom, melyet magam is olvastam. Küldöm egyszersmind a Méltóságos Urnak a Scheeseus könyvit, de Rebellione Siculorum. A nálam találatott még eddig. Sajto alatt nem volt, kilentz könyveit most iratom le de sok 's Idő kívántatik le írásaira, aval a feltételel, hogj a Magyar Nemes tudos Társaságnak ajándékul elküldjem, hogj mostani nyugadalmas alapotomban is édes Hazámnak akkár mi kevés ebbéli Szolgálatomat mut[at]hassam, 's emlékeztem éppen felejedkenységben ne mennyen. Tudom hogj onnét a Méltóságos Ur kezibe jutt gjőnyörűséggel fogja olvasni, 's abból is látni, hogj a Szászok miképpen gondoltak légjen az akkori Időkben is, Édes Hazájok állapotjáról, 's Hazánknak Nemzeteiről 's kiváltképpen mely szeretettel atyafisagos 's ditsőséggel a Magyar Némzetről, ki is egész tisztelettel vagjok

A Méltóságos Ur,

alázatos szolgálja
igaz Baratja
Heydendorff Mihály

Medjes 7^{dik} Aug. 798.

³ Heydendorff Mihály [= Conrad Mihály, heidendorfi] (1730–1821). Az erdélyi főkörmányszék hivatalnok, majd Medgyes város jegyzője, tanácsos, királybíró, majd polgármester. Szoros kapcsolatot tartott fenn Erdély magyar tudósaival, a társasággal hosszú időn át főleg történelmi témákról levelezett.

⁴ Ballmann János Mihály [egyes forrásokban Bolmann] (1765–1804). Külföldön tanult, majd városában, Medgyesen lett tanár, később iskolai aligazgató. Tagja a nyelvmuvelő társaságnak. Történelmi munkákat irt németül. Számos műve kiadatlan.

⁵ Eder József Károly (1760–1810) Erdély történelmének szorgalmas forráskutatója. A Kéziratkiadó Társaság megbízásából ő adta ki a *Scriptores Rerum Transilvanicarum* 3 kötetét 1797–1803 között. Alaposan ismerte és fel is használta az erdélyi levéltárak szász forrásanyagát.

Aranka jegyzete:

Cons. Heyendorff Ur levele
 melette Scheseus a' Székelyek Pártütéséről 1562-ben
 N. B. tettem inter. Scriptoros Minores.

4.

Diószegi Zsigmond⁶ levele Aranka Györgyhöz

Tekintetes Titoknak Ur!

Vévén a Tekintetes Társaságnak 18dik Juny költ Parancsolattyát; azonnal annak tárgya telyesítésében igyekeztem; és imé bé is küldöttem Jelentősebb munkáimat égy Hamadikkal meg szerevén *Mulattságos Gyűjtemény* Titulus alatt a Tekintetes Ur kezeihez oly alázatos kéréssel: hogy azokat a Tekintetes Társaságnak bé mutatni méltotzasson Levelemmel edjűtt. Instálom a Tekintetes Urat is mint a Tisztelt Társaságnak edjik érdemesebb Tagját méltotzasson maga pártfogásával is közre bocsáttatásokat eszközölni.

Még vannak nállam el kezdve némely Darabok ugymint a Don Quichote Történetei, azonkívül egy Természeti Historiát is Buffon szerént leg inkább el kezdtem ha az Isten egészségemet vissza adja; a mely egy darab időtől fogva egészen félbe hagyatta velem az ilyen foglalatosságokat igyekezem végre hajtani. Ugy gondolkozom hogy a Természet ésmérete leg jobb Vezér lehetne az emberek tökéletesítésére. Ezen munkámnak ugyan az az akadályja is van hogy a szükséges metzésekre szert bajosan tehetek; azomba ez meg sem ijesztene el attól; csak hogy meg bomlani kezdett eröm vágyakozásomnak gátat ne vetne. Egyébaránt a midőn ujra is instálnám fellyebi kívánságom telyesítése lehetőségét, magamat a Tekintetes Ur jo indulattyaiba ajánlván valóságos Tisztelettel maradok a Tekintetes Urnak

alázatos szolgálja
 Dioszegi Sigmond

Pele 22^a Aug. 798.

5.

Binder János⁷ levele Aranka Györgyhöz

Szeben Aug[ustusna]k 26^{án} 798.

Méltóságos Assesor Ur,

T[ekintetes] Baronyai⁸ Uramat, a'ki egy néhány hétig a' házomba lakott, levél nélkül el-nem akartam bocsátani, anyival-is inkább, mivel hogy a' Méltóságos Ur' én hozzám küldött, különös jó akaratot mütato két levelére válaszszal tartozom.

A Nemes Társaság hogy jó neven vette feleletemet, igen örvendek, 's ki-telhetőképven a' szándéka-
 inak elő-mozdításain iparkodni el-nem mulatom. Én, az igaz hogy a'mennyi időt tulajdon akaratom szer-
 rént tölthetek, többnyire a Mathesisre fordítom; és egy néhány Értekezéseket-is kezdtem; a'melyeknek
 egy része tsak azért egészszen el nem készül, hogy a rendes foglalatosságaim sokszor addig el-távosztatnak
 az inkább szeretett tárgyaimtól, míg a sok idő alatt, azoknak el-végzésére gyakran az egész tűz el-aluszik.
 Ez a Casusom nevezetesen a hegyek[ne]k barometrom által valo méréséről kezdett Tractatusommal,
 a melyet, még a tavalyi nyáron hozzá kezdvén, végre nem vihettem. Kész ugyan az anyiban hogy a fő

⁶ Diószegi Zsigmond – adatai ismeretlenek.

⁷ Binder János (1767–1805) gimnáziumi igazgató volt Nagyszebenben, főleg földrajzi témák érde-
 kelték.

⁸ Boronyai feltehetőleg elírás, talán Borosnyai L. János.

dolgok benne vagynak: de a mig nagyobb tökéletességre az egész munkáskát nem vihetem, nem adhatom magam réá, hogy a világ eleibe botsássam; és tudom, hogy a Méltóságos Urnak is inkább azzal nyerem meg jo-vélekedését ha keveset jól, mint ha többet, de tsak meg-lehetősen készítik. Ezekből kitezik, tölem a N[emes] Társaság tzéljára nézve, mit várhatni. Ha az a kevés, a mit egészen ki pallérozhatom, ki nyomtatásra méltónak ítéltetik, tiszteletemnek fogom tartani, hogy a nevem olyan Hazafiak közzé áljon, a kik mint tudományaira, mint buzgoságaira nézve esméretesek; és főképpen a mathematica Geographia a Hazára applicálva az a Fach volna, a melyben leg-nagyobb örömmel szolgálni szeretném a N[emes]Társaságnak.

Egész szivbéli tisztelettel maradok alázatos szolgája

Binder János

6.

Krausz András⁹ levele Aranka Györgyhöz

Méltóságos Ur,
Különös jo Méltóságos Uram!

A minapi betses és barátságos Levelére a Méltóságos Urnak meg irhatom: hogj ide valo Lector Ballmann magjarul nem tud ugjan jól, de ha Correspondentiát kíván folytatni véle a Méltóságos Ur, ez deákul meg lehetne. Segesvárt vagjon egj Martinus Amadeus Soech nevezetü sok Esztendeig volt Segesvár Széki Notarius és Királyi Biro, a kivel nem tsak Magyar és deák Correspondentiát folytathat a Méltóságos Ur, hanem ő nagj historicus lévén, a Nemes Magjar Nyelv mivelő Társaságnak talám segítségével lehetne holmi Szerezményeivel. Ugj értettem, hogj Segesvárt egj Gross nevezetü Evangelica oskolának Rectora volna, a ki a Historiának Tisztellője lenne; evel is talám lehetne próbát tenni, hogj ha őis valami hasznára lehetne a Nemes Társaságnak. Mellyek mellet midőn magamot a Méltóságos Ur további Favorába alázatosan ajánlanám, tökéletes Tisztelettel maradok

a Méltóságos Urnak

alázatos szolgája
Krausz András
Notar.

Medjes 1^a 7^{bris} [szept] 798.

Címzés:

Illustrissimo Domino Georgio Aranka de Zágon
Ita Tabulae Regia per Magnum Tran[sylvan]niae Principatum Judicariae Assessori Actuali
Domino Colendissimo, dignissima M[aros]Vásárhelly

7.

Budai Éσαιás¹⁰ levele Aranka Györgyhöz

Nagy Tekintetü és Érdemü Ur, Igaz Hazafi!

Kiváltképen való szerencsémnek tartom, hogy az Ur, kinek érdemei mind a két haza előtt tudva vagnak, engem, esmeretlen létemre, nemcsak becses levelére, hanem abban óhajtásomat haladó barátságára is méltóztatott. Vajha ennek a nagy bizodalomnak illendőképen megfelelhettek! De talán már csak eddig is méltatlanná tehetett engem arra ily sokára halasztott feleletem, Én ugyan megvallom, hogy ha külömbkülömbféle hivatalbeli bajaim, foglalatosságim, egy darabig pedig távol való létem s betegségem, a rólam

⁹ Krausz András — adatai ismeretlenek.

¹⁰ Budai Éσαιás (1766–1822) bölcselet és hittantudós, debreceni református superintendens.

kedvezőleg ítélőnek mentségül szolgálhatnának is: magam magamat egészen meg nem igazíthatom; és úgy tartom, hogy hibámat csak azzal pótolhatom ki, ha a miről ez előtt csak rövideden, és nagy részént bizonytalanul írhattam volna: azt most bővebben és bizonyosabban írom meg.

A tudós Társaság munkáinak első darabját Tekintetes Berzevici¹¹ ur vette; én is vettem pesti professor Schedius¹² urtól, és szívesen köszönöm. A hivatalbeli társaim pedig, valamint a tiszteletes prédikátor urak is, nem vették.

Tisztelendő Pater Rector Keszthelyi László¹³ ur egészségben vagyok. Ámbár pedig sem nekem, sem más itt lévő barátimnak, kikkel mindennapos vagyok, az említett tisztelendő urral még eddig szoros társalkodásunk nem lehetett: tudjuk mindazáltal, egynéhány összejövésünk után, úgy becsülni, hogy senki nálunknál jobban nem.

A collegiumunk könyves házában lévő régi magyar írást a mi illeti: hogy az méltó a megvizsgálásra, a bizonyos. De, ez a megvizsgálás ha jó akar lenni, időt és csendességet kíván. Hogyha az egész könyvházat rendbe vehetem, melynek már nem sok hia: ígérem, hogy felőle bővebb tudósítással fogok szolgálni. De most reá teljességgel nem érek, annyival is inkább, mivel a Cellárius vocabulariumának bővebb és jobb rendbe szedett magyarázattal való kiadásában is foglalatokodom. Magamat becses barátságába ajánlván, teljes tisztelettel vagyok

Az Urnak

Debrecenben, Sept. 29d. 1798.

alázatos szolgálja
Budai Ésaías m. k.

8.

Cserey Farkas¹⁴ levele Aranka Györgyhöz

Méltóságos Ur
nagy Érdemű Ha[za]fi Barátom!

Im ígretem szerint küldöm azon két Inscriptiot meljkrül említést tettem volt. Végye ezeket az Méltóságos Ur töllem – azin igyekezetemnek jeleül – melj szerint – mind aszt a mi az Munkába fel vett Nemes tzélhoz tartozhatik – ki puhatolni ez által pedig a közönségre áradható hasznont elő mozdítani bizony minden igyekezettel törekedem.

Mihelyt szerentséssen haza verekedhetem az nállam lévő Manuscriptumrul tudositani – 's hogy azok az Okos világ szemei elibe kerülhessenek – valami sükeres mod ki találhatásarul irni el nem mulatom addig is meg külömböztetett egyenes indulattal lévén a Méltóságos Urnak

Ugra 13^{dik} Oktobr. 798.

alázatos Szolgája, Baráttya
Cserey

Címzés:

Spectabili ac. Magnifico Domino Georgio *Aranka* ad Excelsam Tabulam Regiam M. Transilvaniae
Principatus Adsesori, D^{no} mihi amicissime colende
Marus Waserhellini

Aranka jegyzete:

Ugra 13. Oct. 798. Cserei Farkas.
Két Kőírás – a Társaságnak küldi.
Válaszoltam h. vettem 15. Oct.

¹¹ Berzeviczy Gergely (1763–1822) művelt felvidéki főnemes.

¹² Schedius Lajos (1768–1847) pesti egyetemi tanár, a társaság pesti megbízottja.

¹³ Keszthelyi László (1732–1803) kegyesrendi pap-rektor, a bölcsélet és teológia tanára.

¹⁴ Cserey Farkas, nagyjaitai (1773–1842) királyi kamarás, botanikus.

9.

Soós Márton levele Aranka Györgyhöz

Dees 18^a Nov. 1798.

Méltóságos Titoknok Ur
nagy érdemű jo Uram!

A mely Munkásktát készítettem vala a' Marháknak sülyes vizkorságáról, már jo darab ideje hogy az mind imitt amott hevert az olvasás végett; De küdem már valahára azt, a megtiszteltetésre két fő tzéлом vala annak készítésébenn ti. 1^{sd} az, hogy meg mutassam miképpen kellessék a' Marháknak Betegségeit meg vizgálni, és az újabb tapasztalások szerint azoknak jo moddal valo orvosoltatásokat ki találni, 's elrendelni; De a mely tzelít, látni valo dolog, hogy nem annyira az orvoslás Tudományábann jártas bölts s érdemes Társaimra, mint a' gyengébb értelmű és tapasztalásu Hazafiakra nézve tettem volt fel magamban és ha ezeknek hasznos lehet intéztem, ugy igen nyertesnek itélem magamat — 2^{ik} tzéлом vala annak meg-világosítása, mely nagy fogyatkozás légyen, a Marháknak minden Betegségeit egy aránt Ragado Marha Dögnek tartani, és azért, akár mely Nyavalyábann sinlődő Barmoknak, gazdáit és Urait, a sokszor hosszszason tarto, szoross bé tiltás által, gazdaságokban kereskedésekben s más fontos dolgaikbann, nagy károkkal, hátráltatni, a mit mind eddig hibáson tapasztaltunk édes Hazánkban. Nagy Tárty ez, jo tudom, és olyan, a mely talám sok vetélkedésre alkalmazatosságot szolgáltatathat. De ha, az ezen Munkásktámba elő hozott okok és tanu bizonyosságok nem láttatnak elégségesnek; tehát kész lészek mind a bővebb tapasztalások, mind a számosabb irok által ezeknek valóságokat meg-mutogatni. Ha az orvoslás állapotjait illető dolgokbann, a közönséges igazgatás Formájábann bé folyo némelly Al Tiszt Uraknak fogyatkozásait keményebb kifejezésekkel találtam elé adni, mint a mind némellyek kívánnák, azt a hibámot a meg feddésre igenis méltonak fogom esmérni, ha a jobb példa adások, szavaimmal ellenkezöt fognak bizonyítani. De bár ellenkezöt bizonyittanának már valahára! Négy Hónapja, hogy N[emes] Belső Szolnok s Doboka Vármegyének szomszédos némelly részeibenn és Besztertze vidékén, a Lép, Máj, vagy más Belső részek gyuladása miatt véghetetlen károkat vallanak a' Szegény Lakosok 's e mellett a Szarvas Marhákkal valo ide s tova lehető járástól el-tiltattak — holott pedig mind az én 19^{ik} és 20^{ik} Augustusra tett vizgálásom, mind pedig a Besztertze Várossa érdemes orvossa, Friedenreich Ur bizonyittása szerint a Nyavalya éppenn nem ragado-ok mely sok Lakosokat meg-lehetett volna vizasztalni s könnyebbíteni ha a jo moddal intéztethető orvoslás modjának javaslása folyamatos lehetett volna, a mely által, rész szerint a káros bé tiltástól, rész szerint pedig Barmaiknak hosszszason tarto sinlődésétől, sőt sokaknak véletlen el-döglésétől meg-szabadittathattanak volna sok Helységek. De talám vakmerő, és azért, közönséges vélekedés s meg-rögzött rossz szokásunk ellen valo, pitvarkodáson? Ugy vagyon, meg vallom, ha tsak a köz vélekedésből vett bal itéletek uralkodnak. De mihelyt a köz jo szemesebb meg-fontolásának Lelke fogja eleszteni Hazafi Társaimat. Mindjárt a legszentebb igasságnak fog találtatni az, hogy égysem ma és jobb moddal kell a barmok orvoslása körül forgolodni, mint ez előtt volt szokásban. Én szokott tiszteletemnek ajánlása mellett vagyok A Méltóságos Titoknok Urnak

alázatos Szolgája
D. Soos Márton sk.

[Kivül:] Dees 18^{ba} Nov. 798. Doctor Sos Márton levele a Társaság Fő Titoknokjához Aranka György Urhoz mely mellett a Marhák Nyavallyájáról irt könyvét küldi a Társaságnak

10.

Cserey Farkas levele Aranka Györgyhöz

Méltóságos Adessor Ur Drága Méltóságos Uram Barátom!

Szándékom lévén néhai édes Atyámnak minden írásba hátra hagyott Munkáit lassan ként világ elibe bocsáttatni, azok közül pedig a verseket az Nemes Társaságnak a végre ajánlani — hogy ki adando Munkáiba be iktassa. Küldök ezen tekintetből — itt egy kis Verselő Munkáját, remélvén hogy a Nemes Társaság aszt be veszi, s méltonak találja szorgalmatosságának több szüleményei rendibe tenni méltozta-

tik. Melyet az M[éltóságos]UR közben vetése által hogy meg is nyerendek -- bizom. Addig is pedig mig többekkel szolgálhatok vagyok az Méltóságos Urnak

Kolosvárt 19^{dik} Dec. 1798.

alázatos szolgálja baráttya
Cserey

A közelgető Ui Esztendőnek be áldására kívánom hogy az a Méltóságos Urnak vidám boldog napok-lal kedveskedgyék — s az Egek meg engedgyék hogy az Nemzet meg világosodására, Tudományainknak gyarapodására isméretes szép Talentuminak hasznos sülleményeit terjeszthesse köz hasznunkra

ENYEDI SÁNDOR

Girolamo Cardano és a váci cenzor.¹ Girolamo Cardano 1501. szeptember 24-én született Paviában, ugyanazon a napon, mint egykor Augustus császár, jóllehet — mint maga írja *Önéletrajzában* — szülei mindenféle magzathajtó szerrel próbálkoztak, mint láthatjuk, eredménytelenül.² Élete — a baljós kezdetnek megfelelően — éppoly hányatott is volt, mint a princepsé, csak éppen kevésbé sikeres. Jómódú polgárfiként Velencében végezte iskoláit, itt lett 23 évesen a filozófia doktora, majd a szomszédos Padovában az orvosdoktorátust is megszerezte. Már huszonöt évesen a padovai egyetem rektorává választották, de csak 1539-ben, nagy nehézségek árán lett a milánói orvoskollégium tagja. Élete delén, hosszas francia-német s angol földi peregrinációval háta mögött, előbb Milánóban, majd Bolognában és Rómában próbált megtelepedni, ám összeférhetetlen természete s talán túlságos tehetsége miatt sehol sem lett otthonra. Hányatott élete során nemegyszer az inkvizícióval is meggyűlt a baja, egy alkalommal némi időt börtönben is kellett töltenie.³ Állandó anyagi nehézségei mellett, különösen ifjabb korában, betegségekkel is küszködött — saját elbeszélése szerint 31 éves koráig impotens volt —, s gyöngye testálapotának sűrű látomásai, hallucinációi s folytonos csatározásai sem használtak. („Engem sajnos a hideg szív és a forró fej jellemez” — írta magáról önironikusán.) Még viszonylag hosszú életét sem irigyelhetjük: gazember kisebbik fiát kitagadta, s meg kellett érnie idősebbik, tehetségesebbik fiának elítéltetését s kivégzését,⁴ majd saját szellemi kasztráltságát is: utolsó öt évét pápai felügyelet alatt, gyakorlatilag publikálási és gondolkodási tilalomban kellett töltenie, egy kolostorban; itt is halt meg 1576-ban.⁵

Ám Cardano nem lett volna igazi reneszánsz ember, ha mindeme csapások közepette nem alkotott volna maradandót: a hagyomány 222 művét tartja számon⁶ — az orvostudomány, a matematika, a fizika, a természettudomány, asztronómia s filozófia terén, sőt, mi több, a démonológia területén is emlékezetre méltót hozott létre. Csupán orvosi eredményeit említve: a járványos betegségek, különösen a kanyaró és a skarlát remek noszográfusának bizonyult, módszert dolgozott ki a vértranszfúzióra, fölhíva a figyelmet a

¹ A cikk szövege előadásként elhangzott az Orvostörténelmi Társaság 1991. október 30-i ülésén.

² *Des Girolamo Cardano von Mailand (Buergers von Bologna) eigene Lebensbeschreibung. Übertragen und Eingeleitet von HEFELE, Hermann.* Jena, 1914. 3.

³ 1570. október 13-án hiteltenség és eretnkség miatt. Noha — magas támogatóinak köszönhetően — hamar kiszabadult, az előadásoktól és a publikációtól örökre eltiltották.

⁴ A fiút hűtlen felesége meggyilkolása miatt ítélték halálra — jogosan, 1560-ban. Gianbattista Cardano egyetlen művet hagyott hátra *Libellus de abstinencia ab usu ciborum foetidiorum* címmel, mely 1561-ben Baselben, apja egyik munkájával közösen jelent meg.

⁵ Tehát nem 1596-ban, mint azt több lexikon, így HIRSCH, A. *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte*-je is írja (Wien-Leipzig, 1884. I. Bd. 663.)

⁶ Ez valószínűleg túlzás: JÖCHER, C. G. (*Allgemeines Gelehrten-Lexicon.* Leipzig; 1750. Bd. I. 1668–1669.) például csak 39-et tud cím szerint felsorolni, FIERZ, M. (*Girolamo Cardano.* Boston–Basel–Stuttgart, 1983. 32–33.) pedig csak 47-et. Cardano maga *Önéletrajzában* 101 részt kiadott, részint kéziratossá, részint művét említi, s utal rá, hogy legalább 14-et sajátkezűleg semmisített meg, mert nem volt velük megelégedve (L. az 1. sz. jegyzetét. 160–165.). Cardano műveinek eddig egyetlen teljes kiadása volt, 1663-ban Lyonban, és ez 10 darab folio kötetből állott!